

Selmeczi László

„HALLGATTASSÉK MEG A MÁSIK FÉL IS”

A négyszállási keresztokról és ismételen az I. sz. temető problematikájáról

A négyszállási I. sz. temető feltárása során egy kisebb és egy nagyobb vasból készült, nyakba akasztható díszítetlen kereszt mellett előkerült két bronzból öntött ereklyetartó mellkereszt egy-egy lapja. A 161. sírban a jobb alsó két bordán feküdt a 6,8 cm hosszúságú, 5,7 cm széles, kijevi típusú kereszt.¹ A keresztszárakon a megfeszített Krisztus plasztikus ábrázolása. A keresztszárak végein ovális keretben egy-egy evangélista, bizánci szent? A kereszt felső szára letörött, azt egy vaspánttal helyettesítették. A sírban a keresztben kívül más melléklet nem volt.² A másik ereklyetartó mellkereszt, ún. szentföldi típusú, egyik lapja a 236. sírból került elő. A mellkas baloldalán, középen a gerincoszlop mellett, a kézcsontok alatt találtuk a 7 cm hosszú, 5,3 cm széles, erősen kopott keresztet, amelynek a felső és oldalsó szárai egyenlő hosszúságúak, alsó szára ezeknél valamivel hosszabb.³ A kereszt kopottsága miatt 1992-ben tévesen úgy véltem, hogy annak közepén a kezeit áldásra emelő Krisztus lenne, körülötte négy ovális medalionban egy-egy apostol ábrázolásával. Azonban a hasonló keresztetek példája azt bizonyítja, hogy a kezeit áldásra emelő alak nem Krisztus, hanem Szűz Mária.⁴ Utóbbi sírban néhány egyéb lelet is volt. A bal kulcsont és a mellette levő borda között sorban 3 db hosszúkás, lapos fülű öntött tömör bronzgomb feküdt. Közülük kettőnek az alsó fele karéjosan tagolt volt. A gombokon kívül még három 2, 2,4 és 2,6 cm átmérőjű vaskarikát találtunk a sírban. Egyet a jobb lapockacsonton, egy másikat a bal lapocka alatt, a harmadikat pedig a bal alkarcsont és a bordaív között. Ezeknek – feltehetően a viselethez tartozó karikáknak – a funkcióját ma sem ismerjük.

1992-ben a négyszállási I. sz. jáász temetőt bemutató közleményünkben azt feltételeztük, *„hogy a Magyarországra költöző jáász csoportok világképében, vallási életében már a beköltözéskor is jelentős szerepe kellett legyen a kereszténységnek, igaz ugyan, hogy a kereszténység keleti ágának, s ez a temetkezési szokásokban is, jelesen a karok rituális fektetésében tükröződött”*.⁵ A keresztetek úgyszintén a beköltöző jáások keresztény voltának bizonyítékeként vettük számba. Úgy véltük, hogy *„korábbi tartózkodási helyükről is hoztak magukkal a keresztény mivoltot szimbolizáló tárgyakat, pl. kijevi típusú ereklyetartó mellkeresztet. A pogány elemekkel vegyes keleti keresztény hit (templomuk nem volt, papjuk nem volt) ugyanúgy hozzájárult etnikai arculatuk fenntartásához, mint a nyelv, az etnikai tudat és a hagyományos viselet”*.⁶ 1995-ben a *Communicationes Archaeologicae Hungariae* régészeti periodikában a

1 Langó a kereszt hosszúságát 6,72, szélességét 5,68 cm-nek mérte. LANGÓ 2016, 69.

2 SELMECZI 1992, 38-39.

3 Langó a kereszt hosszúságát 7,94, szélességét 5,37 cm-nek mérte. A méretbeli különbség okát nem tudom. LANGÓ 2016, 68.

4 SELMECZI 1992, 50. LANGÓ 2016, 69.

5 SELMECZI 1992, 83. A Szabó János Győző megfigyelésére alapozott, a bizánci kereszténységre utaló speciális kartartás, e vallásra utaló jellemző mivoltát nem fogadta el a kutatás. Vö. TAKÁCS 2005, 85-101.

6 SELMECZI 1992, 94.

161. sírban talált kijevi típusú mellkeresztről párhuzamaik alapján azt állapítottuk meg, hogy *készítési ideje a 12. század második, a 13. század első felére tehető*. S azt is feltételeztük, hogy *a keresztet a beköltöző jászok, mint személyes tárgyat hozták magukkal, s helyezték sírba a 13. század második felében*.⁷

Fiatal régész kollégánk, Töröcsik István az elmúlt két évben többször is kétségbe vonta a négyzállási I. számú jász temetőről vallott néhány megállapításunkat, köztük a legfontosabbat, a temető keltezését.⁸ Ő a jászok egy évszázaddal későbbi betelepődése mellett tört lándzsát. Györffy György, legutóbb pedig Tóth Péter történelmi véleményét kívánta régészeti érvekkel alátámasztani. A kereszttekkel kapcsolatban Töröcsik *„Jászberény története a kezdetektől a reformkorig”* című kötetben a következő megjegyzéseket tette. *„Selmeczi... a 13. század második felére datált más leleteket is, mint például... egy ún. ereklyetartó mellkereszt, melyet egy kijevi műhely termékének tart... A 161. sír ereklyetartó mellkeresztjének felső része törött, ezt utólag vaspánttal javították, azaz hosszú ideig használhatták. Így, ha 13. századi darabról van is szó, akár egy évszázaddal később is földbe kerülhetett.”* Még ugyanebben az évben, az ifjúság számára megjelentetett képeskönyvben, mintha kétségtelen tény volna, a jászokról szólván kijelentette: (a jászok) *„A mai Jászság területére... nem kerülhettek az 1350-es éveknél korábban.”*⁹ Töröcsik a Jászsági Évkönyv 2015. évi folyamában újra visszatért az I. sz. temető problematikájára és a kereszttek kérdésére. Konstatálva, hogy kritikai észrevételeire több fórumon is reagáltunk,¹⁰ részletekbe menően igyekezett cáfolni keltezésünket. Azt a megállapítást tette, hogy *„Az erősen sérült, majd javított kijevi típusú mellkereszt... a temető használatának bármely időszakában földbe kerülhetett. Példa erre a közelmúltban publikált dabasi középkori temető Luxemburgi Zsigmond denárjával keltezett 56. sírja, melyben egy erősen sérült Árpád-kori corпуст találtak”*.¹¹

7 SELMECZI 2005, 575.

8 TÖRÖCSIK 2014a, 45-49; 2014b, 52; 2015, 77-81.

9 TÖRÖCSIK 2014a, 52. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy ugyanebbe a könyvbe (TÖRÖCSIK 2014a, 53) bekerült egy nem jelentéktelen hiba. *„1472-ben Berényszálláson megtelepednek a ferences szerzetesek is, megépítve ma is látható templomukat”*, írta a szerző. Ezzel szemben (SOÓS 1985, 355) a Ferenc-rendiek III. Miklós pápa 1278. évi bullájában foglalt azon rendelkezése folytán jelentek meg Jászberényben, amely tartományfőnöküket arra utasította, küldjön hittérítőket a kunok és jászok közé. Az első rendtagok Jászberényben a Zagyva partján az 1472-re felépült templom és rendház helyének közelében építettek egy kis kápolnát Szent László tiszteletére. Ennek maradványait 1926-ban bontották el véglegesen.

10 Itt szeretnénk megjegyezni, hogy szerintünk nem tarozik a tudományos érvek közé, miszerint ifjú kollégánk továbbra is meg van győződve arról, hogy a négyzállási I. sz. jász temető nem bizonyítja a jászok és a kunok egyidejű – 13. századi – beköltözését (TÖRÖCSIK 2015, 77), hiszen magunk éppen az ellenkezőjéről vagyunk meggyőződve. Az pedig, hogy kritikai észrevételeire nagy tekintélyű régész lektora nem talált érdemi kivételment, csak annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy az I. számú temetőről 1992-ben megjelent közleményemnek, amelyben a jászok 13. század közepi beköltözését igyekeztem bizonyítani, szintén ő volt a lektora, s munkámban szintén nem talált érdemi kivételment.

11 RÁCZ 2014, 114. TÖRÖCSIK 2015, 79. Az Árpád-kori corпуст nem hasonlíthatjuk össze a mellkereszttekkel. Róla a következőket jegyezte fel a feltáró régész: *„A STR 56 hátton fekvő, nyújtott helyzetű váz koponyája hátra billent, lábait későbbi ráásások bolygatták. Jobb karja a test mellett volt, bal keze hiányzott. Rajta feküdt a STR 57 temetkezés, annál korábbi volt. Mellkasán baloldalt Luxemburgi Zsigmond kopott verete, medencéje mellett, talán a kézbe helyezve 6,1 x 3,5 cm-es bronzcorпуст került elő. Lábai és karjai sérültek, végük letört. Az üreges öntvény*

Legutóbb Langó Péter dolgozta fel a négyszállási I. sz. temető két bizánci ereklyetartó mellkereszttel eltemetett két sírját.¹² Részletes leírását adta a kereszteknek, javította a 236. sír keresztje ábrázolásának általam adott téves meghatározását. Langó a legújabb kutatások alapján áttekintette a középkori mellkeresztok klasszifikációját. Megállapította, hogy a 236. sír szentföldi típusú keresztjének párhuzamai igen széles körben elterjedtek. A közép-bizánci állam területén kívül megtalálhatóak pl. a Krímben, Bulgáriában, de Itáliában és Csehországban is kerültek elő hasonló ereklyetartó keresztok. Az újabb szakirodalom egyöntetű álláspontja szerint az ún. szentföldi típusú keresztoket a 10–12. században használták. Langó egyetértett Szatmári Imrével, aki 1995-ben megjelent tanulmányában jogosan hangsúlyozta, „*hogy a tárgynak csupán a földbe kerülési időpontját jelölheti a temető fent vázolt kora (a 13. század közepe – kiemelés tőlem, SL), készítése a tárgynak azonban jóval korábban történt*”.¹³ Ezzel a megállapítással magunk is egyetértünk. Azonban nem érthetünk teljes mértékben egyet Langó végkövetkeztetésével, amely a hasonló keresztokre vonatkozóan általában igaz is lehet: „*A kereszt ezért nem bír különösebb keltező értékkel a temető kezdetét illetően. A tárgy pedig – amint azt a biztosan latin rítusú területeken előkerült párhuzamok is mutatják – nem csak és kizárólag a keleti kereszténységre utalhat*”.¹⁴ A szóban forgó kereszt azonban bizonyíthatóan jász temetőből került elő, ők pedig Magyarországra költözésükkor már több száz éve a bizánci kereszténység befolyása alatt állottak. Tehát ebből a szempontból érdektelen, hogy hasonló keresztok Itáliából is előkerültek. Azt csak mellékesen jegyezzük meg, hogy jeles kollégám elsiklott a felett a nem lényegtelen körülmény felett, hogy azok a bronzgombok, amelyek a kereszt mellett még a sírból előkerültek nem pitykegombok, hanem öntött, tömör bronzgombok voltak, melyeket nyugodtan lehet a 13. századra keltezni, s ily módon ezek a tárgyak megkönnyítik a kereszt sírba kerülésének idejét is meghatározni.

A 161. sírban talált ún. kijevi típusú mellkereszt-típus szintén bizánci hatásra alakult ki a 11. században, ezt követően először orosz területeken terjedt el és vált széles körben divatos formává. Langó áttekintve a kijevi típusú keresztokról szóló irodalmat, megállapította: „*Ha kisebb számban is, de van adatunk arra vonatkozóan, hogy az egykori Rusz területén előkerült darabok egy részénél, valamint a kereszt típus anatóliai és más bizánci műhelyeiben készült darabjai közt is vannak olyanok, melyeken a négyszállási lelethez hasonlóan nincs felirat. A négyszállási kereszt tehát készülhetett egy kisebb, a kijevi hagyományt követő rusz műhelyben, de nem zárható ki az sem, hogy a Balkánon vagy Bizáncban készítették ezt a*

elülső oldalán véséssel formázták a mellkas és a has vonalait. Krisztust merev, frontális tartásban, kitárt karral, enyhén jobbra billent fővel, függőlegesen redőzött, szoknyaszerű ágyékkendővel ábrázolja. Koronája és egyenes alakja inkább az élő és uralkodó Krisztusra utal, semmint a keresztalált halt Megváltóra. A tárgy megformálása elnagyolt, kidolgozatlan, sematikus. A feltehetően magyarországi műhelyben készült corpus az Árpád-korban körmeneti keresztre lehetett felfüggesztve, a falusi egyház felszereléséeként. Egy magánemberhez kerülve valószínűleg családon belül örökíthették tovább, míg valakivel eltemették. A tárgy rendkívül kopott, és eredetileg talán aranyozva volt, mint a legközelebbi, siújuti párhuzama.” A leírtakból egyértelműen következik, hogy – finoman fogalmazva is – egyedi esetről beszélhetünk, s ezt a corpuszt semmilyen formában nem vethetjük össze az I. sz. temetőben feltárt mellkeresztokkel.

12 LANGÓ 2016, 67-75.

13 SZATMÁRI 1995, 224. LANGÓ 2016, 71.

14 LANGÓ 2016, 71.

darabot is”.¹⁵ Langó szükségesnek vélte megállapítani, hogy az általunk, melleleg az akkor ismert nemzetközi szakirodalomra hivatkozva, a 12. század második felére, a 13. század első felére datált kereszt keltezését az újabb nemzetközi szakirodalom is megerősítette.¹⁶ Azonban az utóbbi kereszttel kapcsolatban Töröcsik álláspontjára helyezkedett, legalább is annyiban, hogy ennek a keresztnek „a 13. század második felében történő eltemetését... semmilyen adat nem igazolja”.¹⁷

Langó kollégám írásában azt javasolja: „az ereklyetartó mellkeresztek kapcsolatát a jászok feltételezett ortodox kereszténységét ennél sokkal inkább az bizonyítaná, ha – hasonlóan a négyszállási I. sz. temető publikációjához – megjelenének további, korszerű megfigyelésekkel feltárt és dokumentált jász temetőknél a teljes feltárását bemutató feldolgozásai”.¹⁸

Langónak igaza van, valóban komoly nehézségeink lennének, ha a Magyarországra beköltöző jászoknak ortodox kereszténységét ennek a két keresztnek az alapján kellene bizonyítanunk. A beköltöző jászok keleti keresztény voltát azonban elégségesen bizonyítják a fennmaradt írásos források, és a kaukázusi Alániában ma is álló egykori ortodox templomok romjai. A kereszténység elterjedésének bizonyítékaként a kitűnő orosz régész, Kuznecov 47 db, a 10–13. század közé keltezhető templomot vett számba ezen a területen. Nyugat-Alániában freskókkal díszített monumentális székesegyházak, a hegyi területeken pedig kicsi, hosszanti elrendezésű, félköríves apszisú vagy patkós szentélyzáródású falusi templomok épültek,¹⁹ melyek körül új temetők is nyíltak.²⁰ Azt sem kell külön hangsúlyoznunk, hogy azok a területek, ahol a jászok beköltözésük előtt megfordultak, szintén az ortodox kereszténység hatósugarába tartoztak. Mindezek alapján kézenfekvő, hogy egy bizonyíthatóan jász temetőben sírba helyezett mellkereszt tulajdonosa számára a keleti kereszténység eszméi nem lehettek ismeretlenek.

A középkori jász temetők teljes feltárása követelményéről és annak tanulságairól eddigi tapasztalataink alapján pedig csupán annyit mondhatunk, hogy ez a kíváncsi, anyagiak híján, egyelőre az álmok kategóriájába sorolható, és feltehetően évtizedek múltán sem észlelünk majd e vonatkozásban lényeges javulást. Gyakorlati ásatási tapasztalataink szintén kedvezőtlenek e kíváncsi teljesíthetőségét illetően. A középkori jász temetők templom körüli temetők (még akkor is, ha pogány, illetve szkizmatikus temetőként nyitották őket), melyekbe a betelepedést követően a jászok egészen addig temetkeztek, amíg az egyes települések a török hódoltság idején el nem pusztultak, illetve a Jászságban a török hódoltságot átvészelt települések sírkertjeinek a működését a 18. században hatóságilag meg nem szüntették. Ilyen körülmények között nyilvánvaló, hogy a feltárható bolygatatlan sírok túlnyomó többsége a temetők kései fázisaiból maradt fenn. A temetkezés kezdetének és folyamatosságának a bizonyítása, hogy minden időszakból jól keltezhető sírok álljanak a kutató rendelkezésére, nagyon nagy nehézségekből utközik, gyakorlatilag szinte lehetetlen. A négyszállási I. sz. temető azért különös jelentőségű, mert ez idáig az egyetlen olyan sírmező, amely még a 15.

15 LANGÓ 2016, 72.

16 LANGÓ 2016, 72.

17 LANGÓ 2016, 73.

18 LANGÓ 2016, 73.

19 KUZNECOV 1977, 5. SELMECZI 2005, 139.

20 KUZNECOV 1984, 197-214. KALOEV 1971, 283-285. SELMECZI 1981, 171-173, 176. 16. sz. jegyzet; 2005, 136-140.

században is a kortársak szemében pogány vagy szkizmatikus temetkezési helynek tűnt. Ez a temető éppen attól vált utólag a római katolikus keresztények közösségének a tagjává, hogy templomot építettek rá, és azt bizonyára fel is szentelték. S az sem mellékes, hogy a templom felépültét követően ezt a temetőt felhagyták, s ennek következtében sírjait későbbi temetkezések nem rétegezték felül.

Talán nem lenne érdektelen az olvasó számára megismételni, mik lennének Töröcsik főbb megállapításai és problémafelvetései a négyszállási I. és II. sz. temetőről. Elfogadva álláspontunkat, a fiatal régész hangsúlyozta: Négyszállás első temploma a falu keleti szélén volt. Ezt még a jászok előtt a 11. században építhették, majd a tatárjárás idején elpusztult épület helyére egy nagyobb templomot építettek a 13. század második felében, majd a 15. században, ennek szintén volt temetője, amit a 13. század második felében nyitottak meg, melyet néhány példával is alátámasztott. Majd cáfolni igyekezett egyes általunk korainak vélt sírok keltezését (a 180. sír esetében nem is eredménytelenül, bár azt már korábban Hatházi Gábor is megtette²¹), s megállapította, hogy a történeti és a régészeti adatok egymásnak ellentmondani látszanak, de ez az *ellentmondás csak látszólagos*.²²

Töröcsik szerint *„Négyszállás igazi rejtélye... nem egyes temetkezések idejében rejlik. A település keleti oldalán megtalált – a tatárjárás előtti épületre ráépített – 13. századi templom volt a feltáró régész szerint a jász Négyszállás első temploma. A 15. században azonban nem ezt a templomot bővítették tovább, hanem a település másik végében építettek egy újat, ahol már volt egy korábbi „pogány” temető – ez a vitatható korú leleteken túl meggyőző erővel bizonyítja a templom alapozási árkával megrongált, illetve megsemmisített mintegy tucatnyi temetkezés. Adott tehát egy település, amelynek két ellentétes végén ugyanannak a frissen megtelepedő – Selmeczi feltételezése szerint vallásilag és etnikailag egyaránt homogén – közösségnek két temetője is van. Példátlan dolog ez, mint ahogy az is, hogy ez a közösség a falu elhagyása nélkül elhagyja templomát és egy másik helyen építsen újat. Hogyan magyarázható mindez?”*²³ Már tudni illik, hogyan magyarázza mindezt Töröcsik István?

Mint hogy azokhoz az elméletekhez csatlakozott, amelyek a jászok 14. század közepi betelepítését feltételezik, kiemelt jelentőséget tulajdonított a templom szentélyének nagyjából a közepében feltárt 41. sírnak, amelyben egy kerek vascsat mellett négy db Nagy Lajos által veretett szerezsenfejes dénárt tártunk fel. *„Ez a temetkezés nem véletlenül kerülhetett ilyen frekvencián helyre, inkább azt feltételezhetjük, hogy az elhunytat már a felépített templom belsejében temették el. Vagyis a templom – mivel a 15. századi keltezését csak a nagyméretű szentély miatt a feltáró régész által feltételezett ferences rendi kapcsolat „bizonyítja”, akár a 14. század második felében is épülhetett. Abban az időszakban, amikor Négyszállás feltűnik az írásos forrásokban. Temetkezései pedig nem lehetnek sokkal korábbiak, hiszen a moldvai „óházából” hozott használati és viseleti tárgyak... a pénzzel keltezett sírokból is előkerültek, így ezek esetében a 13. századi párhuzamok vajmi kevés keltezőértékkel bírnak.”*²⁴

Az ifjú kolléga rendkívül újszerű és látványos megállapításai azonban finoman fogalmazva is tévesek. A négyszállási jászok ugyanis egy újonnan épített templom miatt egyáltalán nem hagyták el egyházukat. Pontosabban azok, akik betelepedésüket követően azonnal a

21 HATHÁZI 2004, 92.

22 TÖRÖCSIK 2014a, 47.

23 TÖRÖCSIK 2014, 47.

24 TÖRÖCSIK 2014, 48.

tatárjárás előtről megörökölt plébánia cintermébe kezdtek temetkezni. Azonban eleinte többen voltak, akik a plébániatemplom köré temetkezők szemében szkizmatikus vagy pogány módon az I. sz. temetőben tértek meg őseikhez. Az I. sz. temetőre azért építettek templomot, hogy utólag a keresztények közösségéhez kapcsolják az oda elhantoltakat. Ezt aényt mi a ferenceseknek tulajdonítottuk. A jászok és a ferencesek (minoriták) szoros kapcsolatát nem mi feltételeztük, hiszen már a 19. század vége óta köztudott volt. A jászberényi ferences templomot és rendházat a jászok a barátok iránti hálából építették, s az építkezést 1472-re be is fejezték. 1472-ben tehát már Jászberényben is két templom volt, amelyet „vallásilag és etnikailag homogén” jász közösség használt. Ilyenformán egy plébániatemplom és egy szerzetesrendi templom együttes megléte még Négyszálláson sem lehet „példátlan”.

Megmagyarázni tehát nem szükséges a két templom létét. Arra azonban illik magyarázatot adni, hogy Jászberény mellett miért Négyszálláson épülhetett a jász falvak közül egyedül szerzetesrendi templom, vagyis inkább csak egy kápolna. Tény, hogy Négyszállás egy képviselője fennállása során végig tagja volt a jász széki testületnek, amelynek elnökét és még egy tagját Jászberény adta, s részt vett benne Árokszállás és Fényszaru képviselője is.²⁵ Az is tény, hogy a négyszállási előnévű kapitányokat, először az 1408-ban feltűnő Négyszállási Istvánt, rokonsági szálak fűzték az 1370-ben felbukkanó Bondogazhoz, akinek a veje, Izopos István akkor a jászok bírja volt. Egyet kell értenünk Tóth Péter azon megállapításával, „*hogy Négyszállás a korai Jászság egyik (ha nem a) legfontosabb települése*” volt.²⁶ Nyilvánvalónak tűnik, hogy emiatt engedhették meg maguknak a négyszállásiak, hogy a templom körüli temető mellett egy ideig egy „pogány” temetőt is fenntarthatassanak, amelyre megtérésük során templomot kellett építsenek. Épülhetett-e ez a templom „*akár a 14. század második felében*”? Töröcsiknek észre kellett volna vennie, hogy a négyszállási I. sz. temető egyetlen sírjának a tájolása sem egyezik meg a rajta álló templom tájolásával, holott a templomokban eltemetett sírok irányítása rendre a templom hossz tengelyéhez igazodik, azzal párhuzamos. Már önmagában ez is bizonyítja, nem beszélve azokról a sírokról, amelyeket az épület alapozásakor megrongáltak, hogy a templomot egy meglévő temetőre építették rá. Az ifjú régész mentségére szolgáljon, hogy a későbbiekben, elfogadva érveinket, ezt a nézetét korrigálta.²⁷ A falusi templomépítéséről szóló összefoglaló munkák szerzői pedig ma is azt az álláspontot képviselik, hogy a 14. században a falusi templomok építészeti formájára a román stílus volt a jellemző, a falusi templomok a 15. században öltöttek gótikus formát.²⁸

Nyilvánvaló, hogy a kollégám által „*frekvencián*” helyen 4 db Nagy Lajos dénárral eltemetett jász sírja, bár bizonyítékként merült fel a templom felépítésének általa vélt időpontjához, igencsak véletlenül kerülhetett a szentély közepébe. Az is kérdéses, hogy a temetőben milyen sírjelek lehettek, azok a benne állott templom építésének az idején milyen állapotban voltak. Hogy a magyarországi jászoknak a 13–15. században voltak-e sírjeleik, nem tudjuk. Balassa Iván a magyar falvak temetőiről készült összefoglalásában azt írta: „*Mivel sem a honfoglalás korából, sem a középkorból semmiféle adattal nem rendelkezünk a fa sírjelekkel kapcsolatban, sem a régészet, sem az írott források ilyet felmutatni nem tudnak, ezért*

25 GYÁRFÁS 1883, 425, 437.

26 TÓTH 2013, 74–78.

27 TÖRÖCSIK 2015, 79.

28 MAROSI 1975, 40; 2008, 118, 123.

feltételezhetjük, hogy ilyenekkel a magyarok nem rendelkeztek”.²⁹ Nagy valószínűséggel a jászoknak sem voltak maradandó sírjeleik. Nyilvánvaló, hogy az I. sz. temetőre utólag emelt templomnak a felépítésekor, ha valaha is voltak, azokat a sírjeleket, amelyeket az építők az épület falain belül találtak, bizonyosan eltüntették. A nagytiszteletű halott pedig nem lehetett különösebben vagyonos sem, mert a temetőben karddal eltemetett férfi- és aranyozott ezüst hólyagos korongpárokkal eltemetett női sírok is voltak. Az utóbbi sírokban eltemetettek életükben jóval frekvenciáltabb szerepet játszhattak a négyszállási jász közösség életében, mint a 41. sír halottja.³⁰

Töröcsik István legújabb írásában megemlítette, milyen bizonyítékok alapján feltételeztem, hogy a négyszállási I. sz. temetőt a 13. század közepén, második felében nyitották meg. Még azt is megengedte, hogy a III. Béla által bizánci mintára veretett bronzpénzek „13. századi felhasználása logikus feltételezés volt” részemről, majd ezt követően kijelentette: „A temető szerkezetének, illetve az említett sírok relációjának vizsgálata során azonban komoly kétségek merülnek fel a keltezését illetően”.³¹ Nos, mi miatt keletkeztek kétségei ifjú kollégámnak? Mint írta: „Mivel a felsorolt 13. századi tárgyak a temető déli részén kerültek elő, feltételezhetnénk, hogy a megtelepedő jász közösség első halottait az alacsony domb déli oldalán temeti el, és ez a temető legkorábbi sírcsoportja. A legfőbb probléma az, hogy a III. Béla pénzét tartalmazó 64. és 86. sír között mindössze 5 m távolság volt, közöttük azonban ott volt a 71. sír, amelynek koponyáján Mária királynő (1382–1385) denárja volt elhelyezve... Lehetséges, hogy egymástól 2-3 méterre elhelyezkedő sírok között 100-150m év időbeli távolság legyen? Jelen esetben nem igazán. A sírcsoport családi temetkezésekből áll össze, két-három generáció maradványaiból, melyek közül az említett sírokban bizonyosan az adott család legfiatalabb tagja, gyermeke nyugodott. Ugyanakkor a 86. sír fejkendőjének volt egy B majuszkulával díszített verete is, mely a klasszikus gótika korára, közelebről a 14–15. századra utal, miként a 64. sírtől kb. 2 m-re északra elhelyezkedő 1. sír stilizált M betűt ábrázoló korongja is. Utóbbi ráadásul egy gyűrű pecsétlapja, a töredékes tárgy mögött pedig hosszabb idejű használatot célszerű feltételeznünk. B betűt ábrázoló gyűrű egyébként már Komáromy József 1936-os feltárásának 2. (női) sírjából is előkerült. Itt a koponya felső fogsorán Mária királyné ezüstdénárját találták, a mellette levő férfi sír (3. sír) medencéjében viszont egy „kettős összetett elliptikus alakú ezüst csat” volt, mely tárgytípus Selmeczi László szerint szintén a 13. századra keltezhető. A szorosan egymás mellett előkerült férfi és női sír összetartozása nem lehet kétséges, az viszont kevésbé valószínű, hogy a házaspár női tagját

29 BALASSA 1989, 67.

30 A Jászszági Évkönyvben megjelent írásában kollégánk elfogadta indokolt álláspontunkat, mely szerint tévesen tette a templom építését a 14. századra. Azonban továbbra is fenntartotta azt a véleményét, mely szerint a 41. sír halottja, „a Nagy Lajos szerezsenfejes dénáraival keltezhető sír nem véletlenül került a szentély közepére; a holtában is tisztelt személy, illetve felesége sírját (40. sír) gondosan „körülépítették” a templom apszisával.” TÖRÖCSIK 2015, 79. Ezzel a vélekedéssel azonban nem lehet egyetérteni. A temető antropológiai vizsgálatát mindmáig nem végezték el. Következésképpen csupán az bizonyíthatja, hogy az egyébként melléklet nélküli 40. sír női volt, és a 41. sírtől jobbra helyezkedett el. De, hogy a felesége lett volna? Emellett a szentéllyel gondosan körbeépítették a 9. és a 36. sírt is. Nem beszélve arról, hogy „a nagy tiszteletnek örvendő férfú és felesége” sírját a feltáráskori talajszinthez viszonyítva 45 és 55 cm mélyre ásták, a mellettük fekvő 93. sír alja 73 cm, a 36. síré pedig 85 cm mélységben volt.

31 TÖRÖCSIK 2015, 78.

*bő egy évszázaddal később temették volna el férjénél. Mivel a 14. század végi pénz kibocsátása előtt nyilvánvalóan nem kerülhetett földbe (pontosabban túlvilági révpénzként a halott szájába), a fekvő nyolcas alakú csatokat tehát nem csupán a tatárjárás utáni évtizedekben, de a 14. század végén is használták.*³²

Szeretnénk emlékeztetni Töröcsik Istvánt, hogy a 64., a 71. s a 86. sír, lehet, hogy közel fekszenek egymáshoz, de nem azonos sírsorban. Ilyenformán pedig semmiféle jelentősége nincs annak, hogy két, általunk 13. századra keltezett sír között egy 14. század végi sír található, hiszen mindegyik más sírsorhoz tartozik. Természetesen kollégáknak igaza lehetne, ha a temetőben sírcsoportok és nem sírsorok lennének.

Homo vetusként megértem homo novus kollégánkat, hogy a tőle elvárt új eredményként igyekezett igazolni Györffy György (aki mellesleg jóval megértőbb volt velünk szemben³³ a jászok 13. századi megjelenésével kapcsolatban, mint ő) és Tóth Péter elméletét a jászok megtelepedéséről. Viszont nem tudom megérteni, amit a fekvő nyolcas alakú csatok kronológiájával kapcsolatban állított. Ifjú kollégánk szerint, amennyiben igaz lehet, hogy a Komáromy által feltárt 2. és 3. sír halottjai életükben házastársak voltak, az is valószínűnek tűnik, hogy a 14. század végén kerültek eltemetésre. Csakhogy ez a férfi sír mit sem bizonyít a fekvő nyolcas alakú csatok Töröcsik által vélt 14. század végi keltezésével kapcsolatban. Mit írt Komáromy a 3. sírről? „3. sír: 161 cm hosszú férfi csontváz középkorú fogazattal, kétszélén rovátkolt ezüstgyűrűvel, a jobb oldalán 13 cm hosszú nyelű és 53 cm hosszú pengéjű egyélű, egyenes kard feküdt. A medencében kettős, összetett elliptikus alakú ezüstcsatot is találtunk, vastüskével. Ez a sír az előző női sír közvetlen közelében feküdt.”³⁴ Erről az ezüstcsatról („övcatt liliummal”) 1937-ből is információkhoz juthatunk, Komáromy még a fényképét is közölte. S hogy kétségeink ne legyenek, a fotó 5. sorában bemutatott tárgyakat így magyarázta: „cyprea csigák és övcatt Anjou liliummal”.³⁵ Az „övcatt” pontos párhuzamát Hóman-Szekfű: *Magyar történetében* közölt képes tábla (Ékszerek és ruhadíszek XIV. századi kun sírokból) liliumdíszes veretében vélte megtalálni. Bár a tábla magyarázó szövegében meghatározásként „trébelt ruhadísz” szerepelt, Komáromy ennek ellenére övcattként azonosította: „A kecskeméti városi múzeum a XIV. század végéről való ágasegyházi kun sírokból előkerült ékszerek és ruhadíszek között teljesen hasonló övcattot őriz”.³⁶ Szerencsére Komáromy 1936-os ásatásnak ez a lelete máig fennmaradt. Az „övcatt” azonban nem más, mint egy aranyozott ezüst korongpár, melynek egyikéhez középpüzt egy kisebb férfi-mellképet ábrázoló korongot forrasztottak, mégpedig (talán a nagy sietségtől, hogy a temetésre feltétlenül elkészüljön) fejjel lefelé, hogy takarja a vasdrótból készült kapcsolótágot (a vastüskét).³⁷ Tény, hogy páros korong a négyszállási I. sz. temetőben, kivéve a Komáromy féle 3. sír övcattját, csak női sírokból került elő. Nagyon úgy tűnik, hogy az ominózus 3. sír rangos halottja számára, aki kardját a jobb vállára akasztva viselte, a temetésre alakították át és használták fel övcatnak egy korongpárt. Ezt a sírt azonban vaskos

32 TÖRÖCSIK 2015, 78-79.

33 GYÖRFFY 1987, 62. „...legfeljebb annyit engedhetünk meg, hogy kisebb jász szórvány megtelepedése e tájon 1300 előtt nem zárható ki”.

34 KOMÁROMY 1939, 26.

35 KOMÁROMY 1937, 87.

36 KOMÁROMY 1937, 88.

37 SELMECZI 1992, 17. 11. és 12. kép.

tévedés összefüggésbe hozni a fekvő nyolcas alakú csatokkal, főleg nem annak titulálni ezt a tárgyat.

A négyszállási I. sz. temető soros temető volt, melynek feltárt részében is legalább 12-13 sírsort lehet megkülönböztetni. Sajnos a temető csontvázanyagát antropológus máig sem vizsgálta, és természet tudományos vizsgálatokat sem végeztek a maradványokon. Az elhaltak életkorára leginkább a csontvázak méreteiből, nemére pedig a vele eltemetett leletanyagból lehet következtetni. Vizsgálatok híján korántsem bizonyítható, hogy egy férfi sír mellett általában a felesége sírját találjuk. Joggal feltételezhető viszont, hogy ebben a temetőben családi sírcsoportok vannak.

Törőcsik kolléga jó érzékkel vette észre, hogy „*a megtelepedő jáász közösség első halottait az alacsony domb déli oldalán temeti el és ez a temető legkorábbi sírcsoportja*”. Azonban azon feltételezése, hogy egymástól 2-3 méterre elhelyezkedő sírok között nem lehetséges akár 100-150 év időbeli távolság, szintén nem bizonyítható.³⁸ Már a temetőről megjelent publikációkban beszámoltunk róla, hogy sírokat egymásra temettek. Nem egyszer azonos sírgödörben két, különböző időben eltemetett, egymás alatt fekvő vázat tártunk fel.³⁹ Igen gyakori volt, hogy egy sírgödörben a másodjára (egy megfigyelhető esetben harmadjára) eltemetett koporsója köré és a sírgödör szélé mellé helyezték el a korábban eltemetett csontvázának felszedett részeit.⁴⁰ S bár a temetőterkép tanúsága szerint a sírkertben bőven akadtak üres foltok, ahová soha nem temettek, tehát semmiképpen sem a kényszerítő helyhiány lehetett az oka, mégis igen gyakran előfordult, hogy az időben később eltemetettek sírgödrei metszték a korábban eltemetettek sírjait, illetve a sírokat részben egymásra temették.⁴¹ Megállapítottuk, hogy a felsorolt jelenségek, valamint a sírsorokon belül jól megfigyelhető, egymást metsző, egymásra temetett sírcsoportok arra utalnak, hogy „*a temetőn belül az egyes családok több nemzedéken át azonos helyen (esetenként sírban is) temetkeztek*”.⁴²

Ifjú kollégánk a 86. sír kései, 14. század végi mivoltát azzal kívánta bizonyítani, hogy a halott „*fejkeendőjének volt egy B majuszkulával díszített verete is, mely a klasszikus gótika korára, közelebbről a 14–15. századra utal*”.⁴³ Nos, vizsgáljuk meg ezt a kérdést. Középkori temetőink keltezése máig nem megoldott. Továbbra is befolyásoló tényező Kring Miklósnak az 1932-ben megjelent, a kunokra és a jászokra vonatkozó álláspontja, mely szerint „*a kunoknak és jászoknak a Duna-Tisza vidékén való szilárdabb, kötöttebb megtelepedését, a „more Christianorum” élet megindulását körülbelül a 14. század harmin-*

38 TÖRŐCSIK 2015, 78.

39 SELMECZI 1992, 77; 81-82., 181-183., 212-213., 343-344. és 416-417. sír.

40 SELMECZI 1992, 77-78, 2-3., 15-16., 30-31., 36., 66-67., 74-76., 87-88., 97-98., 107-108., 115-116., 162-165., 170-171., 174-175., 180-181., 202-203., 204-205., 210-211., 226-228., 251-252., 323-324., 331-332., 345-346., 380-384., 385-386. és 440-441. sír.

41 SELMECZI 1992, 78; 29-30., 43-44., 65-68., 71-73., 75-76., 84-85., 119-120., 137-139., 153-154., 158-159., 168-169., 194-195., 219-220., 221-222., 234-235., 244-245., 266-267., 278-279., 293-294., 296-297., 312-315., 320-321., 368-369., 373-374., 377-378., 387-388., 399-401., 403-404., 421-422., 442-443., 446-449. és 451-453. sírok.

42 SELMECZI 1992, 78.

43 TÖRŐCSIK 2015, 78.

*cas éveire tehetjük*⁴⁴. Kring megállapítását alátámasztani látszottak Szabó Kálmánnak és Papp Lászlónak a kiskunsági ágasegyházi és aranyegyházi kun szállástemetőkben folytatott feltárásai. A temetőkben előforduló pénzérmék alapján – „*az ágasegyházi temetőben lévő sírok túlnyomó része Nagy Lajos király korából való, míg az aranyegyházi temető halottait legnagyobbbrészt Zsigmond uralkodása idején temették el*”⁴⁵ –, a temetőket a 14. századra keltezték. Azóta bebizonyosodott, hogy a temetőkben Nagy Lajos, Mária királynő és Luxemburgi Zsigmond királyunk uralkodásának az idején kezdődik meg a „*tömeges*” halotti obulusadás szokása.

A 13. század második és a 14. század első feléből halotti obulust a sírokban legfeljebb véletlenszerűen találunk.⁴⁶ Miután az éremmel keltezett sírok kora nagyjából megegyezett Kring Miklósnak a Századokban közzétett következtetéseivel, automatikusan a nem éremmel keltezett sírok leleteit is az érmekkel keltezett sírok horizontjába soroltuk. Szabó Kálmán kun temetőinek ezért nincs 13. századi rétege. A keltezéssel kapcsolatos legfőbb kérdés tehát az, hogy jelen esetben a B majuszkulával (nagybetűvel) díszített veret származhat-e a 13. század második feléből, vagy automatikusan a 14–15. századra kell azt kelteznünk.

Megismételjük, Négyszállás plébániatemploma (az átépített is) román stílusban épült, míg az I. sz. temetőre épített ferences templom már gótikus stílusban. „*A 13. század végén s sokáig a 14. században is még leginkább a romanika felelne meg egy meggyökeresedett, hagyományokkal rendelkező gyakorlat elvárásának. Sokfelé úgy tűnik, román kori templomok voltak a helyi igényeket kielégítő utolsó nevezetes építkezések – legfeljebb időnként tatarozásra vagy újjáépítése szorultak.*”⁴⁷ A falusi templomok a 15. század folyamán öltöttek gótikus formát.⁴⁸

A tudományban elfogadott álláspont szerint a gótika nagy művészettörténeti stíluskorszaka a 12. század közepétől kezdve egészen a 16. század elejéig majdnem négy évszázadot fog át. „*A magyar művészettörténet-írás régi hagyománya, hogy a gótika meghonosodását és elterjedését a tatárjárás következményének tekinti, s arra vezeti vissza, hogy IV. Béla az ország újjáépítéséhez nagy számban igényelte külföldi, szükségképpen a kor legmodernebb építéstechnikáját és stílusát képviselő munkaerő közreműködését. Am nem így volt: ma már tudjuk, hogy Párizs környékének, s a korban a központosított monarchia példaképeinek tekintett francia királyoknak a stílusa már 1200 előtt megtalálható III. Béla udvarának építkezésein. Hagyományuk II. András korában az udvar és a király „új intézkedései” által támogatott arisztokrácia reprezentatív vállalkozásain folytatódott.*”⁴⁹ IV. Béla környezetében háttérbe szorult ez a nagyúri életformát és fényűzést szolgáló művészet. Ekkor dőlt el, hogy Magyarországon az építkezésekben mérsékeltbb modernség válik meghatározóvá, amelyik ragaszkodik a késő romantikában megszokott épülettípusokhoz és méreteikhez, de nem mond le a gótikus faragott kőszervezetek és gózatok alkalmazásáról.⁵⁰

44 KRING 1932, 47.

45 SZABÓ 1938, 40.

46 HATHÁZI 2004, 77–80.

47 MAROSI 2008, 118.

48 MAROSI 1975, 40; 2008. 123.

49 MAROSI 2001, 91.

50 MAROSI 2001, 91.

A művészettörténeti szakirodalomban azonban a tömegáruról, a középkori temetőikben leginkább ilyesmi tárható fel, egy szó sem esik. A gótikus tömegáru 14–15. századi keltezése elfogadott.⁵¹ A 13. század második feléről és a 14. század első feléről, pontosabban Károly Róbert időszakáról szerényen hallgat a középkori régészet. Arra, hogy a gótikus díszlemezek hazai megjelenésével már a 13–14. század fordulójától számolnunk kell, III. András (1290–1301) özvegye, Ágnes sarneni díszruhájának egyes ékességei figyelmeztetnek.⁵² Arra, hogy a díszlemezek a köznépnél is megjelennek a 13. század közepső harmadában, a Szank határában talált leletek bizonyítják.⁵³ A kérdés tehát az, mikor jelenik meg a gótikus tömegáru a Kárpát-medencében, a 14–15. században vagy már a 13. század második felétől? Ennek a kérdésnek korrekt megválaszolása azért is lenne fontos, mert esetünkben Töröcsik kolléga a gótikus majuszcula és egy hasonló B betűs, Mária királynő érmével keltezett másik majuszcula alapján keltezett egy általunk korainak datált sírt a 14. századra. Azonban, ha a gótikus tömegáru már a 13. század második felétől adatható lenne, semmilyen formában nem lehetne keltezésünket kétségbe vonni. A kérdés tehát az, hogy ha egy sírt – amelyben egy B majuszkulás tárgy található – Mária királyné érme datál a 14. század végére, járhat-e olyan következményekkel, hogy valamennyi B majuszkulás sírt a 14. század végére kell kelteznünk. Természetesen nem. Az éremmel keltezett B majuszcula csak arra a sírra keltező értékű, amelyben találtuk. A másik, a 86. sírt – véleményünk szerint – nem a B majuszcula keltezi még Töröcsik szerint is eredetileg a 14–15. századra, hanem a benne található, nehézségek nélkül a 13. századra keltezhető tárgyak keltezik a B majuszkulát. Már csak azért is, mert az írástörténet-írás elfogadott álláspontja szerint: „A karoling minuszkula kerekded formáit már a 11. században keskeny, szögletes betűformák váltották fel, a betűk gömbölyű vonalai megtörttek. A 13. és a 14. században Európa szerte elterjedt a gót betűs írás”.⁵⁴ Azt csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a művészettörténet-írás szerint a „klasszikus gótika” időszaka a 13. század második felétől datálható, a 14. század már „a késői klasszikus gótika” időszakához tartozik.⁵⁵

Véleményünk szerint ennyi is elégséges ahhoz, hogy bizonyítsuk, ifjú kollégánk a négyszállási I. sz. temető 14. századi keltezését illetően valószínűleg nem jár helyes úton. Ily módon történeti következtetései sem lehet szilárd alapja. Itt van pl. Hajóhalom kérdése,⁵⁶ mely szerinte jelentős, vásártartási joggal rendelkező mezőváros volt, s pusztulását utolsó említése (1345) után négy évvel a Magyarországon tomboló pestisjárvány okozta, mely a városias településeket eleve súlyosabban érintette.⁵⁷ Azonban Hajóhalom, amely a tatárjárásig virágzó település lehetett, sohasem volt jelentős mezőváros, sőt mi több, titulusa ellenére még mezőváros sem. A tatárjáráskor elpusztult, mélyen alapozott, egyenes szentélyzáródású temploma 26 m hosszú volt. A romos épületet még az Árpád-korban helyreállították. Új, kisebb, egyenes záródású szentéllyel és pillérekkel látták el. Ennek a második templomnak a padlóját méternyi vastag köves-törmelékes pusztulási rétegre építették. A feltáró régész, Bóna István szerint:

51 H. KOLBA 1985, 55. Magyarországi művészet 1300-1470 körül I., 1987, 117-119. HATHÁZI 2004, 80.

52 H. KOLBA 1985, 55. ZSÁMBÉKY 1983, 106-107. HATHÁZI 2004, 80.

53 SZ. WILHELM 2014, 81-109.

54 KÉKI 1975, 102.

55 MAROSI 2001, 91, 98.

56 GYÖRFFY 1987, 62, 97.

57 TÖRÖCSIK 2015, 80.

„*A feltárasra került 4 m széles, négyzetes alaprajzba foglalt 3 m átmérőjű, keletelt apszis önmagában kis falusi templomra utal.*” Kollégánk figyelembe vehette volna, hogy a „mezőváros” Hajóhalomnak rangjához nem illő, kicsi falusi temploma volt. A jászági települések kutatása során szembesültünk azzal a jelenséggel, hogy nem egyszer ellentmondás tapasztalható egy-egy település tulajdonjogi és valóságos helyzete között. Pl. Jászsószentgyörgy 1399-től, amióta felbukkan az írásos forrásokban, népes jász közösség kapitánnyal az élén, mégis többször pusztának minősítik, utoljára 1514-ben, hogy el lehessen adományozni.⁵⁸ Jászfelsőszentgyörgy 1387-ben is a váci káptalan birtoka volt, ráadásul egyházi birtok a törvények szerint nem is volt elidegeníthető, mégis arra hivatkozva nyert adományt rá Szentgyörgyi Gál fia, Imre (innen a település Gálszentgyörgy neve) 1439-ben, hogy Szentgyörgy „*régtől fogva őseik békességes birtokában volt.*”⁵⁹ Hasonló lehetett a helyzet a meg nem nevezett nemesek tulajdonában levő Hajóhalommal is. Tulajdonosaik minden jogi lehetőséget kimerítettek, a településnek kedvezményeket szereztek, hogy újra benépesíthessék, törekvésük azonban nem járt eredménnyel. Hajóhalom tatárjárás utáni temploma, melyről nem tudjuk, kik építették, szerintünk valószínűleg az újfalusi jászok, nem egy virágzó városias populáció bizonyítéka.

Hogy az 1349. évi pestisjárvány hogyan, milyen mértékben érintette a Jászságot, sajnos nem tudjuk. Egy biztos, egyetlen jászági település nem pusztult el emiatt. Egyet kell értenünk azokkal a kutatókkal, akik azt vallják, hogy 1347–1351 között dühöngő „nagy halál”, a bubópestis pusztítása nálunk jóval kevesebb áldozatot követelt, mint Nyugaton. Nyugat-Európa magas népsűrűségű körzeteiben a népesség akár fele-egyharmada is áldozatul esett a járványnak, ugyanakkor Keletközép-Európában talán egytized lehetett a veszteség. Vidéken még ennél is kevesebb.⁶⁰

Töröcsik kollégánk kezdetben azt az álláspontot képviselte, hogy a II. sz. temetőben feltárt 13. századi sírok, *kunok temetkezései* lennének.⁶¹ Egy év elteltével álláspontját akképpen módosította, hogy „*a tatárjárás után a plébániatemplomot újjáépítő közösség zömét a túlélők jelentették. Valószínű, hogy a későbbi évtizedekben bevándorlás útján is gyarapodott a lakosság, ekkor szórványosan kunok és/vagy erős kun hatás alatt álló magyarok is beköltöztek. A jász/filiszteus „tömegek” azonban csak a 14. század közepén telepednek meg.*”⁶² Kollégánk következtetései logikusak. Hiszen, ha a jászok a 14. század közepén jelennek meg a Jászságban, a II. sz. temetőben bizonyíthatóan 13. századi sírok csak a tatárjárást túlélő magyarok, kunok vagy később beköltöző, erős kun hatás alatt álló magyarok lehetnének. Azonban a kiindulópont hibás, a jászok a 13. század második felében már javában Négyszálláson élnek, s emiatt a II. sz. temetőbe eltemetett túlélők, magyarok és kunok, itt ráadásul keresztény kunok, leginkább a fantázia szüleményei.

Végezetül ifjú kollégámnak szeretnék eszébe vésni László Gyula professzor örökké érvényes gondolatát. Ha elődeim vagy kortársaim állításait kritika alá vetem, akkor járok el helyesen, ha az adott állításhoz nem úgy közelítek, miért nem igaz, hanem úgy: vajon igaz lehet-e? S csak akkor török lándzsát egy-egy állítás felett, ha róla fehéren-feketén bizonyosodik, hogy hamis.

58 SELMECZI 2011, 73-80; 2012, 142-147.

59 SELMECZI 2011, 58-61; 2012, 108.

60 HOFFMANN 2004, 209-210.

61 TÖRÖCSIK 2014a, 48.

62 TÖRÖCSIK 2015, 80.

Irodalom:

BALASSA

1989 Balassa Iván: *A magyar falvak temetői*. Budapest

GYÁRFÁS

1883 Gyárfás István: *A jáász-kúnok története*. Harmadik kötet 1301–1542-ig. Szolnok

GYÖRFFY

1987 Györfy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III*. Budapest

HATHÁZI

2004 Hatházi Gábor: *A kunok régészeti emlékei a Kelet-Dunántúlon*. Opuscula Hungarica

V. Szerk.: Simonyi E. Budapest

HOFFMANN

2002 Hoffmann Tamás: *Mindennapi történelem az ütközőzónában. Vázlat a parasztok, a kereskedők és az iparosok életmódjáról a 6–18. századi Keletközép-Európában*.

Miskolc

KALOEV

1971 Kalojev, B. A.: *Osetiny*. Moszkva

KÉKI

1975 Kéki Béla: *Az írás története*. Budapest

H. KOLBA

1985 J. H. Kolba: *Die Fragen der Chronologie der profanen Goldschmiedekunst in 14. Jahrhundert*. *Alba Regia* (22), 51-56.

KOMÁROMY

1937 Komáromy József: *A Jászberény-négyszállási középkori temető*. *A Jászberényi Jászmúzeum Évkönyve 1937*. Jászberény, 86-88.

1939 Komáromy József: *Négyszállás legősibb települési helye*. In: *Adatok Jászberény Múltjából*. Jászberény, 23-28.

KRING

1932 Kring Miklós: *Kun és jáász társadalmeelemek a középkorban*. *Századok*, 35-63, 169-188.

KUZNECOV

1977 Kuznecov, V. A.: *Zodčestvo feodal'noj Alanii*. Ordzsonikidze

LANGÓ

2016 *A négyszállási I. temető bronz keresztjei*.

In: *Vízöntő. Ünnepi kötet a Jászságról*

Bathó Edit tiszteletére. Szerk.: Bánkiné Molnár E. Szolnok. 67-75.

Magyarországi művészet 1300–1470 körül

1987 *Magyarországi művészet 1300–1470 körül I-II*. Szerk.: Marosi E. Budapest

MAROSI

1975 Marosi Ernő: *Magyar falusi templomok*. 2. átdolgozott, bővített kiadás. Budapest

1997 Marosi Ernő: *A középkor művészete I. 1000–1250*. Második kiadás. Budapest

1998 Marosi Ernő: *A középkor művészete II. 1250–1500*. Második kiadás. Budapest

2001 Marosi Ernő: *Gótika*. In: *Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig*. Budapest, 91-211.

2008 Marosi Ernő: *A gótika Magyarországon*. Budapest

RÁCZ

2014 Rác Tibor Ákos: *Dabas középkori temploma és temetője*. In: *Múltunk a föld alatt*.

Újabb régészeti kutatások Pest megyében. Szerk.: Rajna A. Szentendre, 107-115.

SELMECZI

- 1981 Selmeczi László: A négyszállási jász temető
(Előzetes közlés az 1980. évi feltárásról)
Communicationes Archaeologicae Hungariae, 165-177, Budapest
- 1992 Selmeczi László: *A négyszállási I. számú jász temető.* BTM Műhely 4. Szerk.: Havassy P. Budapest
- 2005 Selmeczi László: A jászok betelepődése Magyarországra. Korai jász sírok a négyszállási temetőben. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 565-586, Budapest
- 2011 Selmeczi László: A Jázság betelepődése és kialakulása. Zounek 26. Szerk.: Fülöp T. Szolnok, 9-108.
- 2012 Selmeczi László: *Az atyák emlékezeti. A Kaukázustól a Zagyva-Tarna völgyéig.* Jázsági Füzetek 49. Szerk.: Dr. Bathó Edit. Jászberény.

SOÓS

- 1985 Soós Imre: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése.* Budapest

SZABÓ

- 1938 Szabó Kálmán: *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei.* Bibliotheca Humanitatis Historica III. Budapest

SZATMÁRI

- 1995 Szatmári Imre: Bizánci típusú ereklyetartó mellkeresztek Békés és Csongrád megyében. Móra Ferenc Múzeum Évkönyv – *Studia Archaeologica* I., 219-264.

TAKÁCS

- 2005 Takács Miklós: Egy vitatott kéztartásról.
In: „...a halál árnyékának völgyében járok”
A középkori templom körüli temetők kutatása. Budapest, 85-101.

TÓTH

- 2013 Tóth Péter: *Tanulmányok a magyarországi jászok és a Jázság középkori történetéről.* Budapest

TÖRŐCSIK

- 2014 a Törőcsik István: A jász települések kialakulásának időpontja. In: *Jászberény története a kezdetektől a reformkorig.* Főszerk.: Pethő L. Jászberény, 45-49.
- 2014b Törőcsik István: Keleti népek – szkítáktól a jászokig. In: *Mozaikok Jászberény történetéből. Olvasókönyv fiataloknak.* Jászberény, 38-58.
- 2015 Törőcsik István: A négyszállási I. sz. jász temető problematikája. *Jázsági Évkönyv 2015.* Szerk.: Pethő László. Jászberény, 77-81.

SZ. WILHELM

- 2014 Sz Wilhelm Gábor: „Akiket nem akartak karddal elpusztítani, tűzben elégették”. Az 1241. évi pusztítás nyomai Szank határában. In: „Carmen miserabile”
A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére. Kecskemét, 81-109.

ZSÁMBÉKY

- 1983 Zsámbéky Mónika: XIV–XV. századi magyarországi kincsleletek.
Művészettörténeti Értesítő (32), 105-128.